

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА У РЕФОРМУВАННІ ЦЕРКОВНОГО СУДОЧИНСТВА КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

Анотація. Дослідженню діяльності кафедрального протоієрея Петра Лебединцева у реформуванні церковного судочинства Київської єпархії. численні архівні документи дають нам підставу вважати, що Петро Лебединцев зробив чималий внесок у відокремленні адміністративної та судової інституцій Православної церкви в Україні. Все це сприяло до децентралізації влади Духовної консисторії, зменшення бюрократичної адміністративної та судової тяганини серед православного духівництва та мирян.

Ключові слова: Православна Церква, Петро Лебединцев, Київська єпархія.

Аннотация. Исследования деятельности кафедрального протоиерея Петра Лебединцева в реформировании церковного судопроизводства Киевской епархии, многочисленные архивные документы дают нам основание считать, что Петр Лебединцев сделал немалый вклад для разделения административной и судебной сферы Православной церкви в Украине. Все это приводило к децентрализации власти Духовной консистории, уменьшению бюрократической административной и судебной волокиты среди православного духовенства и мирян.

Ключевые слова: Православная Церковь, Петр Лебединцев, Киевская епархия.

Summary. The article is devoted to the research of the Cathedral Archpriest Peter Lebedyntsev activity in reforming the church judiciary of Kyiv Eparchy. In the middle of the XIX century the legislation of ecclesiastical court, in addition to cases of clergy, also partly judges crime against the morality, as well as divorce cases. In addition, the system

of formal proofs, absentia of proceedings, the arbitrariness in determining the degree of guilt and the imposition of penalties made ecclesiastical court very inefficient. The Cathedral archpriest saw all administrative and judicial shortcomings of the Spiritual consistory, so insisted on the separation of administrative and judicial institutions. The basic underlying principles of the reform of the Civil Court were: all the class nature of the court, judicial independence from the administration, the tenure of judges, equality of all before law, transparency, the right for protection, public participation in the administration of justice. Clashes between new civil regulations and spiritual court were inevitable, so the Holy Synod made an attempt to accommodate the principles laid down in the Statutes of 1864 with the ecclesiastical court activities. The main disadvantages referred to the compound of administrative and judicial authorities in one of the ruling bishop, as well as formality of paperwork and correspondence while conducting the trial. The draft did try to put spiritual department court on a legal basis, to provide it with the ability to act objectively and independently. The Committee expected to cancel most of the articles of the Charter of Spiritual consistories, as they did not conform to new rules of proceedings. The diocesan bishop was conferred the right to claim the spiritual courts and elect members of the spiritual and district courts; prosecute; confirm or reject the accusations, formulate as a result of the investigation; approve or not approve a courts sentence. Lebedyntsev partly realized his plan of reforming the administrative apparatus of the Orthodox Church only in times of Kyiv Metropolitan Platon (Horodetsky), which increased the quantity of archdiocese vicars and distributed administrative duties between them.

Key words: Petro Lebedyntsev, Kiev, archpriest.

Діяльність Петра Лебединцева охоплювала широкі аспекти життя тогочасного суспільства, в тому числі і Православної Церкви. До сфери його впливу входив проект з реформування церковного судочинства. В ньому Лебединцев демонстрував високу освіченість та знання “предмету” адміністрування, що було можливим завдяки ґрунтовному знанню церковних порядків та проблем Православної церкви.

Характер історіографії дає підстави для визначення основних концептуальних підходів до тлумачення ролі П.Лебединцева щодо нових проектів

церковного судочинства. Загальні праці з даної тематики представлені у дослідженнях В. Перерви [8], О. Белякової [2], С. Алексєєвої[1].

Загальні функції адміністративного апарату Православної церкви висвітлені у праці М. Суворова [11]. Через призму повсякденної історії праця С. Крижанівського [6] дає зрозуміти дієвість Духовної консисторії на життя православного приходу та духівництва.

Виклад матеріалу. Православна Церква в Україні наприкінці ХІХ ст. зберігала статус державної,

тому тон у відносинах між державою та церквою наприкінці XIX століття задавав августіший монарх, голосом якого на Святішому Синоді виступав обер-прокурор. Останній мав необмежений вплив на Святіший Синод, який розглядав головні питання устрою РПЦ: адміністративні, судові та господарські. Внутрішнє життя Церкви обмежувалося церковним судом, догматично-богословською діяльністю й розв'язанням конкретних життєвих проблем низкою розпоряджень і законодавчих указів Святішого Синоду. Виробилася чітка модель державної регламентації церковного життя й церковної інституції як складової частини загальнодержавного апарату [14, 3].

Гострим питанням стало реформування духовної консисторії, де основним прагненням було змінити її судову функцію. Перший “Статут духовних консисторій” 1841 року базувався на Малоросійському кодексі церковного права, правил соборів і святих отців, ухвал південноросійських соборів, постанов київських митрополитів та Литовського статуту. Втім консисторське судочинство керувалося головним чином традицією та звичаєм.

Новий “Статут київської консисторії” 1883 року врахував окремі пропозиції концепції реформ кафедрального протоієрея Петра Лебединцева. А саме: ідея Петра Лебединцева полягала, щоб розділити адміністративні та судові відділи, провівши реформу благочинних. Так, було відокремлено місіонерський відділ від консисторії. Однак, київський митрополит Платон (Городецький) не допустив загального скасування централізації влади, запропонованого протоієреєм Петром Лебединцевим [9, арк. 24], проте погодився на реформування судової інституції.

Питання церковного київського єпархіального судочинства було порушено на початку квітня 1882 року. Митрополит Платон (Городецький), розглянувши слідчу справу, в резолюції вимагає пояснення “почему поручается производство следствий благочинным, у коих и без того много занятий, — разве в подведомственных им округах нет особых следователей?” [15, арк. 19 зв.]. Катализатором змін послугувала невдоволеність митрополита вкрай повільним вирішенням слідчих справ: “...что эта Консистория поручает производить благочинным, которые и без того имеют много занятий по своим приходам и благочинническим обязанностям, предлагаю Консистории: отныне не поручать благочинным производства следствий

кроме важных исключительных случаев (когда, например нужно произвести следствие над каким либо благочинным), но в каждой благочиннической округе определить одного или двух особых духовных следователей из лучших священников по умственным и нравственным качествам” [15, арк. 221-221 зв.].

Всередині XIX ст. за законодавством, церковним судом, крім справ духовенства, розглядалися питання щодо віри та моральності, а також справи про розлучення. Найбільш болючим для суспільства було питання про розірвання шлюбів. Крім того, система формальних доказів, заочність судочинства, свавілля при визначенні ступеня вини та накладення покарань робили церковний суд вкрай неефективним. Як писав фахівець з церковного права професор Н. К. Соколов, що існував у той час церковний суд, деморалізуючи адміністрацію, розвиваючи в ній свавілля і схильність діяти на власний розсуд, майже зовсім вбиває суд, звертаючи його в покірне знаряддя для прикриття адміністративного свавілля і для повідомлення його діям, у разі потреби, зовнішньої формальної законності [9, 10].

Судова реформа 1864 року стала серйозним приводом для обговорення реформи духовного суду, оскільки церковний суд, як правило, використовувався для судочинства ті ж норми, що і цивільний суд, і зміна світських норм тягла за собою зміну церковних. Крім того, оскільки державне законодавство поширювалося і на органи церковного управління, діяльність останніх повинна була бути приведена у відповідність із загальними правовими нормами, обов'язковими для всіх громадян.

Основними принципами, покладеними в основу реформи цивільного суду, були: всестановий характер суду, незалежність суду від адміністрації, незмінованість суддів, рівність усіх перед законом і судом, гласність, право на захист, участь громадськості у відправленні судочинства [3].

Зіткнення між новими цивільними статутами і духовним судом були неминучі, тому Св. Синод зробив спробу погодити принципи, закладені в Статутах 1864 року, з діяльністю церковного суду. Для цього в 1865 році був створений комітет під головуванням архієпископа Тверського і Кашинського Філофея (Успенського), проте незабаром стало очевидно, що необхідна кардинальна реформа церковного суду. З цієї метою обер-прокурором Св. Синоду Д. А. Толстим в 1870 році було заснова-

но спеціальний Комітет, до якого увійшов і Петро Лебединцев, під головуванням архієпископа Литовського Макарія (Булгакова). Склад Комітету виявився вельми представницьким, практично всі його члени були пов'язані з діючими судами.

На початку своєї роботи Комітет спирався на проект професора канонічного права МДА А.Ф.Лаврова-Платонова (згодом — єпископа Алексія, вікарія Московської єпархії). Він вважав за необхідне зберегти судову владу за архієреєм зі створенням при ньому в якості судового органу з колегії пресвітерів. Гарантію ж незалежності суду він бачив у виборності суддів, змінюваності суддів тільки по суду і в гласності суду.

Багато положень Лаврова піддалися гострій критиці, проте до травня 1872 Комітет запропонував свій перший проект, в основі якого лежала сильно перероблена робота А.Ф.Лаврова.

У якості альтернативного був підготовлений проект протоієрея Петра Гавриловича Лебединцева, підтриманий дев'ятьма членами Комітету. Восени 1872 архієпископ Макарій запропонував виробити новий проект, який “би однаково задовольняв і вимогам каноніки, і вимогам новітнього законодавства”. У результаті новий проект, що спирався в основному на пропозиції Петра Лебединцева, був розісланий для обговорення єпархіальним архієреєм і опублікований повністю в “Християнському Читанні” [7]. Там була також опублікована детальна пояснювальна записка до проекту. Крім того, основні положення перетворень були опубліковані оберпрокурором Св. Синоду в звіті за 1873 рік.

Одночасно архієреям були розіслані: книга А.Ф.Лаврова “Передбачувана реформа церковного суду” (видання і розсилка були оплачені Н.В.Слагіним) і його статті, опубліковані в “Додатку до творінь святих отців” у “Московських Відомостях”. У них А.Ф.Лавров виступав з різкою критикою проекту Комітету за повне збереження єпископами адміністративної та судової влади і проти передачі шлюбних справ світському суду. Ці публікації стали однією з причин того, що проект отримав різко негативну оцінку єпископату [3, арк. 9].

У якості головних недоліків називалися з'єднання адміністративної та судової влади в одній особі правлячого архієрея, а також формальність діловодства та заочне ведення судового процесу. Підготовлений проект дійсно намагався поставити суд духовного відомства на законну основу, надати йому

можливість діяти об'єктивно і незалежно. Комітет припускав скасувати більшу частину статей Статуту Духовних консисторій, так як вони не відповідали новим правилам судочинства. Комітет пропонував: а) відокремити судову владу від обвинувальної та адміністративної; б) заснувати суди, ближчі до підсудних; в) замінити письмове провадження усним, з публічністю засідань суду; г) скасувати практику використання формальних доказів [3, арк. 2].

Комітет порушив питання і про юрисдикцію церковних судів. Він припускав, що духовному суду повинні належати всі священо-і церковнослужителі по певному ряду справ, розширивши в цьому відношенні компетенцію духовних судів [3, арк. 3].

Комітет вважав за необхідне вилучити з відання церковних судів ведення шлюбозлучних справ шляхом передачі шлюбних справ у світські суди. Автори проекту “мали на увазі звільнити духовне відомство від виробництва багатьох нерідко дуже складних наслідків, а духовне начальство від розбору справ, наповнених іноді описом фактів найспокусливіших і обурливих у моральному відношенні” [3, арк. 3].

Організація церковного суду являла собою, за проектом Комітету, кілька інстанцій: духовний суддя (обирається з парафіяльного духовенства), духовно-окружний суд, судові відділення Св. Синоду. Комітет вважав за необхідне винести другу інстанцію за межі єпархії, мотивуючи це, по-перше, забезпеченням незалежності духовних суддів, а по-друге, малою кількістю справ, які церковному суду доведеться розглядати [3, арк. 5].

За єпархіальним архієреєм закріплювалося право стверджувати обраних духовних суддів і членів духовно-окружних судів, порушувати справу, підтверджувати або відхиляти звинувачення, сформульоване в результаті слідства, стверджувати чи не затверджувати вирок судів [3, арк. 5].

Комітет коментував цю статтю таким чином: “Єпархіальному архієреєві, як головному князеві єпархії, духовній особі, яка має право і обов'язок спостерігати за станом віри і виконанням церковних правил, надається право порушення судового переслідування при всякому злочині проти віри і про всяке порушення церковних правил... Єпархіальному архієреєві, як має, по Слову Божому і по незмінним церковними правилами, духовно-судову в єпархії владу... надається право затвердження або не затвердження судового вироку, постановленого

пресвітеріями, так що без цього твердження вирок... не може мати сили”.

У проекті передбачалося також створення посади прокурорів (ці посади мали займати світські особи з юридичною освітою), що контролюють діяльність всіх інстанцій церковного суду [3, арк. 7]. Це було одне з найбільш дискусійних положень проекту. Передбачалося, що прокурори повинні діяти на тих же підставах, що і прокурори світських судів. Вони мали спостерігати за виробництвом наслідків, бути присутніми при всіх слідчих діях, розглядати чинні слідчі провадження і, в разі необхідності, повертати слідчі справи для доповнення. Прокурору належало право складати обвинувальний акт або припинити провадження справи, потім заключний акт надходив на затвердження архієрея. Приводом до введення такої посади називалася недостатня ясність законів, що діють у духовному відомстві.

Деякі положення проекту викликали жваву дискусію в пресі і запеклий опір ієрархії. По-перше, в ньому пропонувалося поставити під контроль судову владу єпархіального архієрея [3, арк. 6]. По-друге, при створенні духовно-окружних судів, які об'єднували в собі кілька єпархій, суд вилучався зі сфери впливу єпархіального архієрея, який, маючи адміністративні важелі впливу, міг впливати на результат справи [3, арк. 8]. По-третє, з'єднання церковних канонів і світських правил організації суду призводило до суперечності: виходило, що миряни мають судити пресвітерів і позбавляти їх сану. По-четверте, з компетенції духовних судів передбачалося вилучити справи про шлюби та їх розірвання і передати їх в світські суди, залишивши за архієреєм право умовляння і остаточного винесення рішення про розірвання шлюбу [3, арк. 10]. По-п'яте, критику викликало посилення влади обер-прокурора Св. Синоду.

Найбільше обурення викликали пропозиції про обмеження судової влади єпископів і передачі слідства по шлюбозорозлучних справах у світський суд. За пропоновану реформу виступили активно тільки єпископ Псковський Павло (Доброхотов) і єпископ Чернігівський Натанайл (Савченко). В результаті проект Комітету був провалений, а реформа церковного суду відкладена.

Петро Гаврилович разом з братом Данилом брав участь у розробці та реалізації проекту по скасуванню становості духовенства. Данило Лебединцев у листі до Петра Гавриловича від 10 лютого

1868 г. писав: “Спешу сообщить тебе о ходе дела по записке Безака об уничтожении сословности духовенства в юго-западном крае. В Синоде, как тебе известно, дело о гражданских правах духовенства уже производилось, а именно в комитете об улучшении быта духовенства. Комитет этот требовал денег для улучшения быта духовенства, но как таковых в государственном казначействе не очень густо, то комитет и притих. Записка Безака побудила Синод заняться безотлагательным обсуждением вопроса о гражданских правах духовенства, не ожидая того времени, когда состояние государственных финансов дозволит улучшить материальный быт духовенства. Но вопрос этот желают теперь решить не для одного юго-западного края, а для всей России” [5, арк. 1]. Коли справа про цивільні права православного духовенства почала вирішуватись позитивно, Данило Гаврилович від 3-го вересня 1868 року повідомляв Петру Гавриловичу: “Безаку и кому-то другому (мався на увазі Лебединцев), большое спасибо скажет вся Россия, что не дали заснуть этому делу. В Синоде немного не довольны, что предвосхитили у них честь почина, а я думаю, что без записки Безака они едва ли бы что сделали, так как из всех архиереев только киевский митрополит да курский епископ заявили об уничтожении сословности духовенства, да еще херсонский архиерей. Что духовенство наше не было приготовлено к уничтожению его сословности, видно из того, что в духовной литературе нет ни одного серьезного сочинения по этому предмету. Таким образом в канцелярии юрист-консульта пришлось писать историко-богословский трактат о начале и распространении духовной касты и о несогласии этого учреждения с учением соборов греческой церкви и духом православия. Может быть это зависело и от того, что духовная цензура едва ли пропустила такое сочинение”. Данило Гаврилович, висловлюючи думку про користь облаштування загального стану в державі, мріяв про повернення того часу, коли у гетьманщині син священика та син Гетьмана були рівними вільними козаками. В листі до Петра Гавриловича він писав: “Наконец, дело об упразднении сословности духовенства прошло и в общем собрании государственного совета. Говорят, что оно принято единогласно и только один из членов предложил вопрос — не произойдет ли через это недостатка в кандидатах для замещения священнослужительских местах, но, получив

успокоительный ответ, согласился с прочими. По окончании заседания некоторые из членов подошли к графу Толстому с поздравлением. За сим и я поздравляю тебя” [5, арк. 2].

Лебединцев за власною ініціативою тримав на контролі будівництво храмів та пам'ятників у Києві. Зокрема багато років відстоював необхідність будівництва будівлі причту до новозведеного Володимирського Собору. У листі до митрополита Платона (Городецького) Лебединцев писав:

“Вчера от консистории послано в киевскую городскую управу отношение с просьбой отменить торги, назначенные ею на 1-е число будущего февраля для продажи прилегающего к площади строящегося Владимирского собора участка земли и о (предоставлении этого участка в распоряжение епархиального начальства для причта сего собора, так как другого свободного участка вблизи нет, а подле собора необходимо место для дома будущего соборного причта. Переписка по сему предмету начиналась еще перед закладкой собора в 1860 г., повторена была и в 1871 г., но не встретила поддержки ни у генерал-губернатора князя Васильчикова, ни в православном городском голове, которые отвечали, что в законе не предоставлено отводить бесплатно причтам церковей усадьбы для постройки помещений, и рекомендовали купить место у города, между тем как отвели в то же время бесплатно две лучшие здесь же усадьбы Киевскому обществу бедных, состоящему под председательством генерал-губернаторши. которые места княгиня Дондукова-Корсакова продала в частные руки и которые уже застроены. Нисколько не сомневаюсь, что может быть отклонено Управой и настоящее ходатайство Консистории. если оно не будет

подкреплено высшим содействием, и мне кажется, что письмо Вашего Высокопреосвященства к Киевскому городскому голове Густаву Ив. Эйману если бы не решило этого дела окончательно теперь же в пользу собора Владимирского, то приостановило бы продажу участка, с потерей которого не предвидится никакой надежды пристроить причт вблизи собора, так как все занято домами и участок в 400 кв. саженей здесь ценится не менее 15.000 т. рублей серебром. Смею доложить о сем на Ваше Архипастырское бла гоусмотрение” [4, арк. 4–5].

Висновки. Познайомившись із діяльністю протоірея Лебединцева можна зробити висновок, що розум та освіченість Петра Гавриловича Лебединцева набагато випереджали свій час і, ймовірно, він міг би проявити себе й на державних посадах, якби в той час не була в практиці система становості духовенства. Кафедральний протоіерей вбачав всі адміністративно-судові недоліки Духовної консисторії, тому наполягав на роз'єднанні адміністративної та судової інституцій.

Частково Лебединцев втілював у життя свій задум реформування адміністративного апарату Православної церкви тільки за часів київського митрополита Платона (Городецького), який збільшив вікаріїв митрополії та розподілив між ними адміністративні обов'язки. Погляди Петра Лебединцева щодо децентралізації влади Духовної консисторії були спрямовані на зменшення бюрократичної адміністративної та судової тяганини серед православного духівництва та мирян.

Подальше осмислення церковно-адміністративної діяльності прот. Петра Лебединцева можливо через призму окремої проблематики адміністративної сфери Православної церкви в Україні.

Література:

1. Алексеева С. И. Святейший Синод в системе высших и центральных государственных учреждений пореформенной России 1856–1904 гг. – СПб., 2003. – 223 с.
2. Белякова Е. В. Церковный суд и проблемы церковной жизни. М., 2004. – 227 с.
3. Институт рукопису Національної бібліотеки ім. Вернадського (далі ІРНБУ В) – Ф 13. Спр. 4911. Проект основных положений духовного суда, разработанный членами комитета (Лавровым, Баженовым, Лебединцевым, Рождественским и др.). – 10 арк.
4. ІРНБУ В. – Ф. 154. – Спр 7. Листування Петра Лебединцева з митрополитом Платоном (Городецьким). – 5 арк.
5. ІРНБУ В. – Ф. 154. – Спр. 80. Данило Лебединцев лист до Петра Лебединцева. 10 февраля 1868. – 1 арк.
6. Крыжановский Е. М. Собрание сочинений: В 3 т. – К., 1890. – Т. 1. XIX ст. – 653 с.
7. О работах по преобразованию духовно-судебной части: Проект основных положений преобразования духовно-судебной части. // Христианские чтения. №8, 1873. – С. 618–651.
8. Перерва В. С. Київська духовна консисторія XIX ст.: статус і проекти реформ // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – С. 21–25.
9. Соколов Н. К. Каноническое устройство церковного суда по началам вселенского соборного законодательства // Православный соборник. М., 1870. Ноябрь–декабрь – С. 586–609, 752–768.
10. Соколов Н. К. О началах и формах духовного суда в виду современных потребностей // Православное обозрение. 1870. Май. – С. 822–853. Июнь. – С. 973–1010.
11. Суворов Н. О церковных наказаниях. Опыт исследования по церковному праву. – СПб., 1876. – 338 с.